

דתישכונ

בס"ד

פרשת תולדות, תשע"ח, מספר 1245

האם יעקב מרמה את אביו? איתמר ורהפטיג

לגופו של עניין הרד"ק מסביר שם, כי אכן יעקב רימה, אך מותר היה לו:

כי יודע היה יעקב כי הוא ראוי לברכה יותר מאחיו, ורוח הנבואה שתשרה על יצחק לברכו יותר יתעשת הא-להים לברכתו מברכת אחיו, כי הוא רצוי לאל יותר ממנו, וחלוף הדברים במקומות כאלה אינם גנאי וחילול לצדיק, שהרי ראינו כי הא-ל אמר לשמואל 'עֲגַלְתָּ בְּקָרְ תִּקַּח בְּיָדְךָ וְאִמְרָתְ לְזַבַּח לַה' בְּאֵתִי' (שמו"א טז:ב), וכן אברהם ויצחק אמרו על נשותיהם "אחותי היא" ולא נקראו בעבור זה דוברי שקר, כי מיראה אמרו מה שאמרו, וכן יעקב לקבל ברכת אביו, ואם שנה דברו לא היה בעבור זה דובר שקר.

כלומר יש מצבים שבהם המטרה מקדשת את האמצעים.²

לסיכום גישה זו נביא מפירוש רבינו בחיי על התורה (כז:יט):

"אנכי עשו בכורך". וכן: "אתה זה בני עשו? ויאמר אני", אין ספק שכל דבריו של יעקב אין בהם כי אם אמת, וכן הנביא מעיד עליו: (מיכה ז:כ) "תִּתֵּן אֶמֶת לְיַעֲקֹב... גם בכאן כשאמר: אנכי עשו בכורך, רצה בו: אנכי במקום עשו "ובכורך" כלומר לבכורה, ובשביל הבכורה רצה יצחק לברך את עשו, וע"כ היו הברכות ראויות ליעקב במקומו שכבר לקח ממנו הבכורה, והוא מכחו בא לבכורה ולכל הראוי לה, והבא מכחו של חברו הרי הוא כמוהו ועומד במקומו... שאילו היה אומר: אנכי עשו, ושותק, היה דבורו בלתי אמת, ומפני זה הזכיר "בכורך", כי בסבת הבכורה הוא בא במקום עשו. וכן אמר: אתה זה בני עשו, כלומר שיש לי לברך. ויאמר אני, לא אמר "אני עשו" אלא "אני", כלומר אני הוא שאתה ראוי לברך. ומה שאמר: עֲשִׂיתִי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֵלַי, והוא לא דבר כי אם לעשו, מלת "אל" כמו בשבילי ולטובתי, כי לולא שיצוה לעשו לא שמעה רבקה ולא צותה ליעקב, ומה שאמר: וְאֶכְלָה מִצִּידֵי והוא לא צד כלל, מלת "מציד" ממזוני שאני מביא לך צידה, כענין שכתוב: "וַיִּקְחוּ

פרשת הברכות מעוררת שאלות שונות. אחת השאלות המרכזיות היא איך להתייחס למעשהו של יעקב אבינו: האם התנהג ללא דופי בלחץ הנסיבות או שמא ניתן למצוא פגם בהתנהגותו. פשט הכתוב מורה לכאורה על מעשה מרמה, אך בדברי חז"ל והמפרשים נמצא הצדקות לדרך זו.

התורה עצמה אינה מציינת דבר. זו דרכה של תורה - למעט יוצאים מן הכלל - שאינה מגלה באופן ישיר את דעתה על התנהגות הגיבורים בסיפור המקראי. היא מביאה תיאור עובדתי, ללא רגשות, וחז"ל והמפרשים "צובעים" את הסיפור על פי השקפתם, ועל פי רמזים מתוך הכתוב עצמו.

אפשר להצביע על שני כוונים בדברי חז"ל והמפרשים.

הכיוון האחד: למרות שהמילה "מרמה" מפורשת בכתוב, יש המסנגרים על יעקב ככל האפשר. בראשם יש לציין את אונקלוס ורש"י. על אמירת רבקה ליעקב "עֲלֵי קַלְלָתְךָ בְּנִי" (כז:יג) אונקלוס מוסיף, באופן מפתיע: "עֲלֵי אֶתְאָמֵר בְּנִיבְנָאָה דְלֵא יִיתוֹן לְוִטְיָא עֲלֵךְ" (נאמר לי בנבואה שלא יבואו הקללות עליך). אולי הסתמך על מה ששמעה רבקה כשהלכה לדרוש את ה': "שְׁנֵי גוֹזִים בְּבִטְנֵךְ... וְלֵאם מְלֵאם יִאֲמֵן".

רש"י אומר על הפסוק: "אֲנֹכִי עֲשׂוּ בְכֹרְךָ": "אנכי הוא המביא לך, ועשו הוא בכורך", והסתמך על התנחומא שם. חיזוק לדרך זו ניתן למצוא במדרש בראשית רבה שם: "אמר ר' לוי: אנכי עתיד לקבל עשרת הדברות (הפותחות במילה "אנכי"), ועשיו הוא בכורך". על שאלת אביו "אֵתָה זֶה בְּנִי עֲשׂוֹ?" (כז:כד) יעקב עונה: "אני", ורש"י אומר: "לא אמר אני עשיו אלא אני", ועל הפסוק: "בָּא אַחִיךָ בְּמַרְמָה" (כז:לה) אונקלוס ורש"י אומרים: "בחכמה". וכן הוא בבראשית רבה (שם טז, ד).

* הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, בית הספר למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן (גימלאי); מכון צומת, אלון שבות (מעורכי "תחומין"); מכון "משפטי ארץ", עפרה.

¹ כיוצ"ב כותבים הרד"ק (כז:יט) ואור החיים (כז:ח) בפירושם השני, אבל פירושם הראשון הוא, שיעקב מחויב היה למצוות כיבוד אב, ופירוש זה קשה בעיני, שכן אין לשמוע לאביו או לאמו שאומרים לו לעבור על איסור, ויש לומר כי לא אמרה לו לשקר, וקיוותה שלא יזדקק לכך.

² ראו עוד יבמות סה ע"ב, ואבן עזרא שמצדיק את יעקב בדרך משלו.

לכך מחיר, ויש להניח שידע כי ישלם עבור הנהגתו. יש מצבים שבהם אדם חייב לבחור בגרוע פחות, והוא יודע כי יש לכך מחיר, אך ההכרח לא יגונה. הרבה דוגמאות לכך, ואחת מצאתי בדברי רבנו תם (תוספות מסכת בבא קמא צא ע"ב, ד"ה אלא). הוא מוצא סתירה ביחס לנזיר טהור, אם נחשב חוטא, ועונה:

ואומר רבנו תם דהא דקאמר דלא הוי חוטא היינו שמצוה גדולה מן העבירה, דמצוה לידור כדאמר (ריש סוטה) הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין, ומכל מקום קצת יש חטא. מידי דהוי אמתענה תענית חלום בשבת שקורעין גזר דינו ונפרעין ממנו תענית של שבת. מאי תקנתיה ליתב תענית לתעניתא (=ישב בתענית נוספת על כך שהתענה בשבת), שהמצוה גדולה מן העבירה. והכי קאמר בנזיר: אפילו ר' אליעזר דאמר נזיר חוטא הני מילי נזיר טמא שהוא עיקר חוטא, אבל נזיר טהור לא חשיב רבי אליעזר כל כך חוטא.

הרי לפנינו שתי דוגמאות: של נזיר ושל תענית חלום בשבת, שהם מעשים חיוביים, אבל בגלל הפגם שבהם יש לשלם עבורם מחיר.

ואם תאמר כי אין עונש ללא חטא,⁵ נשיב כי ייתכן שפגם קטן נתלווה למעשה, כגון שלא התאמץ יעקב מספיק לחשוב על צמצום המרמה, ועם צדיקים הקב"ה מדקדק יותר מאשר עם אחר. הנצי"ב ב"הרחב דבר" (כז:ט) מפרש בכיוון דומה. הוא רואה במעשה יעקב גדר של "עבירה לשמה", שמותרת בשעתה (נזיר כג ע"ב). עם זאת, כיוון שהייתה ליעקב גם הנאת גוף מסוימת, כששמע את זעקת עשיו, על כן נענש בזעקת מרדכי. לסיכום: יעקב נשאר איש אמת, גם כשהתמודד עם רמאים בשפתם שלהם, וכפי שמבואר בבבא בתרא קכג ע"א: "ומי שרי להו לצדיקי לסגויי ברמאותא? אין (=האם מותר להם לצדיקים להוסיף רמאות? כן! שהרי כתוב) 'עם נָבַר תִּתְבָּר וְעַם יַעֲקֹב תִּתְפָּל' (שמו"ב כב:כז)".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁵ עיינו שבת נה ע"ב, וכן סנהדרין קא ע"א, ואכמ"ל.

הַאֲנָשִׁים מְצִידִם" (יהושע ט:יד), שפירושו: ממזונם.

הכיוון השני - יש הרואים בשלילה את התנהגותו של יעקב.³

המדרש במדבר רבה (וילנא), פרשת בלק כ, יט:

"מָה אָקָב לֹא קָבָה אֶל", בשעה שהיו ראויין להתקלל לא נתקללו. כשנכנס יעקב ליטול את הברכות נכנס במרמה דכתיב (בר' כז:טז) "וְאֵת עֹרֹת גְּדֵי הָעֵזִים". אמר אביו מי אתה? אמר לו: "אנכי עשו בכורך". מי שמוציא שקר מפיו אינו ראוי להתקלל, ולא עוד אלא שנתברך דכתיב "גַּם בְּרוּךְ יִהְיֶה", והיאך אני מקללן לא קבה א-ל.

נחמה ליבוביץ, בעיוניה לפרשה, מצביעה על ההנהגה של מידה כנגד מידה שמופיעה אצל תולדות יעקב במהלך ימי חייו. וכך היא אומרת:

כל ימי חייו היו בצער וביסורין, מבית אביו הוצרך לברוח, עשרים שנה ישב בבית קרוב רחוק. הוא שניצל עיוורון אביו אשר לא הכירו, לו אמרו בניו: הכר נא הכתנת בנך היא, והם מנצלים את אי ידיעתו.⁴

ועוד ראה מהמדרש. כאשר לבן אומר ליעקב, לאחר שרימה אותו: "לֹא יַעֲשֶׂה כֵן בְּמִקְוֵמֹנִי", אומר המדרש (תנחומא בובר ויצא יא):

כל הלילה היתה עשה עצמה כרחל, כיון שעמד בבקר [וְהִנֵּה הוּא לֹאָה], אמר לה: בת הרמאי, למה רמית אותי, אמרה לו ואתה למה רמית אביך, כשאמר לך "האתה זה בני עשו", ואמרת לו "אנכי עשו בכורך", ואתה אומר למה רימיתני, ואביך לא אמר "בָּא אַחִיךָ בְּמִרְמָה"?

המדרש (בר"ר [וילנא] פרשת תולדות, סז, ד) אומר על זעקת עשיו, לאחר שנודע לו על מעשה יעקב (כז:לד):

"כשמוע עשו את דברי אביו", א"ר חנינא כל מי שהוא אומר שהקב"ה וותרן הוא, יתוותרו בני מעוהו, אלא מאריך אפיה וגבי דליה, זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו, דכתיב: "כשמוע עשו את דברי אביו ויזעק זעקה" והיכן נפרע לו? בשושן הבירה, שנאמר: "ויזעק זעקה גדולה ומרה" [עד מאד] (אס' ד:א).

שוב לפנינו מידה כנגד מידה, וכאן אף מתואר עונש על מעשה יעקב.

נראה לי, שאין ראייה מחז"ל לחטאו של יעקב. יעקב ניצב בפני מצב של חוסר אונים. שתי הדרכים שלפניו קשות: לוותר על הבכורה אינו יכול, ולא לוותר - כרוך במרמה. הוא נאלץ לבחור בשלילי פחות, אבל כיוון שדבק פגם במעשהו, יש

³ ובאשר לחשש מאבדן הברכות לעם ישראל, הרבה דרכים למקום להשיב את האבדה. כאן עולה שאלת ההשתדלות לעומת ביטחון, החורגת מתחום דיוננו.

⁴ נ' ליבוביץ, עיונים בספר בראשית בעקבות פרשנינו הראשונים והאחרונים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 186.